

Ю. М. ПОХОДЗИЛО,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
історії держави і права України та зарубіжних
країн Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0003-4797-2344;
Ю. В. КЛИМКО,
студентка 3 курсу 3 групи Слідчо-криміналіс-
тичного інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано питання становлення соціального страхування в Європі та на українських землях у складі Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Автором здійснено періодизацію розвитку інституту соціального страхування на теренах сучасної України та визначено зарубіжний досвід розвитку цього інституту. Простежено головні ознаки сучасної системи загальнообов'язкового державного страхування та встановлено основні причини її появи.

Ключові слова: соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальне законодавство державного страхування, страхові товариства.

Постановка проблеми. З моменту початку розбудови суверенної, незалежної держави українським народом був узятий курс на утвердження засад демократичної, соціальної, правової держави, основою якої є громадянське суспільство. Одним із головних завдань громадянського суспільства є реалізація потреб та інтересів, утілених у правах і свободах людини [8, с. 471], за допомогою встановленої системи інститутів і відносин між людиною та державою. Саме ефективне функціонування інститутів громадянського суспільства дає можливість поставити людину в центр суспільного і політичного життя, розглядати її гідність, права і свободи як найвищу соціальну цінність. У свою чергу, держава лише за таких умов зможе реально відповідати перед суспільством і людиною за свою діяльність [8, с. 468]. Одним з таких інститутів щодо реалізації соціально-економічної політики держави, спрямованої на захист населення від соціальних ризиків, є інститут соціального забезпечення. Функціонування вибудованої системи заходів, пов'язаних з попередженням або зниженням руйнівного впливу можливих ризикових ситуацій, неможливе без належного правового врегулювання даного інституту з боку держави, яка є гарантом реалізації прописаних у Конституції України норм. **Метою** написання цієї статті є саме

аналіз інституту соціального забезпечення, а також спроба визначити основні етапи його еволюції на теренах сучасної України.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню питань інституту соціального забезпечення свої праці присвятили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О. В. Боков, Н. А. Вигдорчик, А. О. Грищанський, М. Л. Захаров, А. В. Морозов, П. Д. Пилипенко, В. Д. Попов та ін.

Виклад основного матеріалу. Історичний досвід демонструє створення на загальнодержавному рівні різних організаційно-правових моделей соціального забезпечення, які суттєво відрізнялися між собою. Зокрема, одним з таких інститутів є соціальне страхування. Але в сучасний період на шляху впровадження та реалізації будь-якого зразка соціального забезпечення спостерігається багато проблем у всіх державах без винятку незалежно від рівня їх економічної могутності, політичної спрямованості, форм та режимів державного правління.

Задекларований у Конституції України соціальний шлях розвитку країни вимагає від учасників даного процесу відповідної стратегії поведінки. В умовах трансформації українського суспільства особливого значення набуває вирішення проблеми соціального захисту населення, тобто не тільки ро-

змінення побудови державно-правових механізмів, але й реалізації відповідних завдань державою. Без належного аналізу історії становлення та розвитку даного інституту в подальшому неможливо сформулювати розуміння сутності, призначення та способів реалізації соціальної політики, яка безпосередньо обумовлена головним обов'язком держави – утверджувати та забезпечувати права і свободи людини та їх гарантії [13, ч. 2 ст. 3].

Згідно з Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Серед основних прав людини, реалізація яких має забезпечити гідний рівень життя, знаходиться право на соціальний захист. Саме тому суспільству просто необхідно поставити питання щодо вдосконалення інституту соціального страхування на більш пріоритетний державницький рівень, адже існує гостра необхідність захистити різні категорії населення.

Реалії останніх кількох років довели неспроможність держави забезпечити гарантовані нею соціальні права. Розгалужена, але неузгоджена система органів публічної влади, дублювання повноважень, великий штат співробітників стали тими факторами, які показали неефективність наявних способів управління в цій сфері. Усе частіше піднімається питання щодо створення, а не коректування ефективного механізму управління соціальними процесами в країні. Це обумовлено тим, що за весь час незалежності України майже повністю було відсутнє бажання органів публічної влади працювати для народу.

Неналежне розуміння посадовими особами свого призначення та попередні спроби вирішити проблеми будь-якими методами, не гребуючи й неправовими, але аж ніяк не шляхом політичної та правової організації роботи, для особистого втримання на вищих державних посадах, призвели до того, що, по суті, сьогодні ми маємо низку проблем, пов'язаних із відсутністю ефективних механізмів управління щодо забезпечення та реалізації гарантій, задекларованих у Конституції України. Одними з таких є соціальні гарантії, які втілюються в життя за допомогою системи соціального страхування, яка допомагає розв'язати завдання, пов'язані із збереженням та повним відновленням працездатності активної частини населення країни; наданням матеріального забезпечення громадянам, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці з тих чи інших причин. Втрата колишніх соціальних зв'язків через зміну звичного способу життя призводить до того, що люди, які знаходяться на межі різних соціальних груп, систем, культур та підпадають під вплив суперечливих одне одному норм і цінностей через призму неприйняття цих суперечностей у повній мірі, не визнають загально-

прийнятих норм і цінностей, тобто стають маргінальними. Саме тому реалізація засад інституту соціального страхування допомагає уникнути дестабілізації соціального життя.

На наш погляд, призначенням системи соціального страхування є можливість збереження демографічного ресурсу за допомогою забезпечення виконання державних гарантій для людей (зокрема, можливість реалізувати своє право на працю або ж у разі неможливості його використання бути соціально захищеним за рахунок держави).

Останнім часом як у нашій державі, так і за кордоном проблемам соціального захисту приділяється досить багато уваги. Сьогодні можна прослідкувати відсутність системного аналізу цієї сфери, оскільки все ще не відпрацьованими залишаються науково-методологічні, історико-правові підходи до проблеми соціального захисту, потребують вдосконалення механізми, принципи та форми всієї системи соціального забезпечення, які б відповідали ринковим відносинам та інтеграції України у світову економіку.

Саме тому вивчення сутності, причин виникнення, спроб формування системи соціального захисту населення та проблем, пов'язаних з її функціонуванням, становлять особливу цінність для розуміння доцільності обрання певного напрямку, шляхів удосконалення, подолання перепон, що постають на шляху виконання вже формально зазначених у Конституції України та інших законах цілей щодо побудови громадянського суспільства.

Наукове дослідження інституту соціального страхування на території України пройшло декілька етапів. Початком роботи став кінець XIX – перші роки XX ст. Одними з перших, присвячених вивченню інституту соціального страхування, є роботи Н. А. Вигдорчика, який займався проблемами становлення та можливостями його впровадження в країні. «Соціальне страхування» є першою опублікованою книгою, що вийшла в 1912 р., в якій основна увага приділяється опису різних видів соціального страхування, характеристик організації лікарської експертизи, необхідної для визначення розміру матеріального забезпечення по соціальному страхуванню [4].

У 20-ті рр. XX ст. більша увага починає приділятися теоретичним основам соціального страхування [24], страхуванню від нещасних випадків, страхуванню на випадок безробіття, професійних хвороб, материнства. З'являються перші бібліографічні покажчики зі страхової тематики [3]. Через побудову доктринальної політики радянської влади були спроби доведення переваг саме радянського законодавства над зарубіжним [7]. Обґрунтовуються радянські принципи соціального страхування на території України, висвітлюються основи радянського страхо-

вого законодавства та історія соціального страхування на Заході і в Росії до жовтня 1917 р. [23].

Після прийняття Конституції УРСР у 1937 р. та встановлення тоталітарно-репресивного режиму роботи з теоретичних питань соціального страхування впродовж 1930–40-х рр. XX ст. були практично згорнуті. Частина вчених, що брала участь у наукових розробках, була репресована, а частина зайнялася чисто практичною діяльністю в різних наукових установах і державних організаціях [15].

У 1940–50-ті рр. XX ст. були зроблені перші спроби наукового осмислення інституту соціального страхування як однієї з форм соціального захисту населення. Було здійснено частковий аналіз як соціального забезпечення в цілому, так і окремих його інститутів, зокрема пенсійного; через аналіз страхового законодавства УРСР, його порівняння із законодавством капіталістичних країн було охарактеризовано основні принципи радянського державного соціального страхування. Цим науковим поглядам були присвячені роботи Н. Н. Волуйського, Е. І. Маслової, В. А. Аралова, А. В. Левшина.

У 60–80-ті рр. XX ст. виходять роботи, присвячені діяльності органів соціального страхування в Україні у даний період, яскравим прикладом є десяти томне видання «Історія Української РСР» [10]. Визначалися місце і значення суспільних фондів споживання для підвищення життєвого рівня населення в рамках пануючої радянської ідеології [6]. Розвивалася ідея взаємозв'язку радянської соціальної політики і права [18]. Соціальне страхування розглядалося в системі права соціального забезпечення з юридичних позицій. Розгляду даних аспектів інституту соціального страхування була присвячена діяльність В. Д. Попкова, Р. Н. Іванової, В. А. Тарасової, А. Е. Козлова, М. П. Тулісова, К. С. Батигіна та ін.

Подальшим висвітленням загальнотеоретичних аспектів формування, становлення та реалізації засад інституту соціального страхування займалися Н. Б. Болотіна, Ю. С. Конопліна, Н. О. Бондар. Практичним питанням реалізації соціального страхування присвячені праці В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійка, М. І. Боднарука, М. С. Студенікіної, Ю. О. Тихомірова.

Для розуміння тенденцій розвитку інституту соціального страхування на території сучасної України перш за все потрібно розглянути соціально-економічні передумови виникнення соціального страхування на рубежі XIX–XX ст.

Інститут соціального страхування виникає у кінці XIX ст. Це було обумовлено встановленням капіталістичного способу виробництва, бурхливим розвитком промисловості як у Європі, так і на українських землях у складі Російської імперії. Здатність

особи до праці почала розглядатися як єдине джерело її існування, а заробітна плата – єдина форма доходу. Це зумовило виникнення певних ризиків соціального положення: економічних, пов'язаних з особливостями капіталістичного виробництва (спадки виробництва, економічні кризи тощо), з організацією виробничого процесу в умовах ринкової економіки, а також професійних ризиків, пов'язаних з втратою здоров'я і самого життя працівника на виробництві.

Усі ці ризики за своєю природою були об'єктивними, тобто не залежали від індивідуальної поведінки і якостей людини, масовими; виступали загрозою позбавлення заробітної плати через втрату здоров'я, працездатності або місця роботи. І як наслідок, нестійке соціальне становище найманих працівників і їх незахищеність перед соціальними ризиками стають загальноприйнятими. Основна маса працівників найманої праці у випадках настання втрати працездатності (старості, хвороби, нещасного випадку) або втрати зайнятості була не в змозі підтримувати своє матеріальне становище за допомогою особистих заощаджень. Саме це дозволяє розглядати ризики як соціальні.

Індустріалізація докорінно змінила спосіб одержання доходів, дала поштовх розвитку новій концепції забезпечення, а саме: забезпечення лише через працю, у праці та завдяки праці [16]. Завдяки трансформації засобів виробництва ідея розвитку інституту соціального страхування мала попит, оскільки наймані робітники все частіше підіймали питання щодо захисту своєї працездатності. Низка європейських країн вже наприкінці XIX ст. підтримала ідею, втілюючи її у законодавстві. Було прийнято закони про відповідальність роботодавців за нещасні випадки на виробництві. У Німеччині такий закон було прийнято в 1871 р. («Закон про матеріальну відповідальність»), який встановлював відповідальність власників залізничних підприємств за нещасні випадки, що сталися з працівниками, зайнятими на будівництві та обслуговуванні залізничних шляхів і складів [22, с. 54], в Англії – у 1880 р. (Акт про цивільну відповідальність підприємців). Однак ці закони у повному розумінні ще не були законами про соціальне страхування, оскільки вони закріплювали лише принципи цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну здоров'ю працівника. Щоб одержати відшкодування, працівникові необхідно було довести суду, що каліцтво настало з вини підприємства [9, с. 5].

Вагомий внесок у розвиток соціального страхування зробив канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк, який у 1883–1889 рр. уперше в законодавчому порядку запровадив систему соціального страхування.

Запровадження Бісмарком обов'язкового соціального страхування було одним із головних напрямів соціальної політики Німеччини у кінці XIX ст. Менш ніж за 10 років канцлер Бісмарк створив завершену систему соціального страхування. Так, у Німеччині було прийнято низку соціальних законів: закон про страхування на випадок хвороби (1883 р.); закон про страхування від нещасних випадків на виробництві (1884 р.); закон про страхування на випадок старості та інвалідності (1889 р.).

Фундаментальними принципами побудови цієї системи за часів Бісмарка стало те, що соціальне забезпечення ґрунтується виключно на праці і тому обмежене лише тими особами, які зуміли завоювати для себе це право на забезпечення через свою працю. Обов'язкове забезпечення надається лише тим найманим працівникам, заробітна плата яких нижча за визначену суму, тобто тим, хто не може користуватись індивідуальним страхуванням. Соціальне забезпечення засноване на методології страхування, що встановлює паритетне відношення між внесками найманих працівників та роботодавців, а також між страховими виплатами та внесками. Соціальним забезпеченням управляють спільно роботодавці та наймані працівники [17, с. 288].

Основоположною новацією Бісмарка стало положення про запровадження обов'язкового характеру системи соціального страхування. Ідея соціального страхування була прийнята суспільством Німеччини того часу завдяки тому, що вона пропонувала маловитратний механізм, здатний задовольнити деякі соціальні потреби і водночас передати соціальне управління в руки роботодавців і працівників, платників внесків для своїх власних пенсій.

Прийняття страхового принципу мало важливі наслідки для розвитку соціальної політики. У здійсненні різноманітних заходів щодо збільшення пенсій іноді порушувалась справжня основа соціального страхування, але принцип паритету у сплаті внесків залишався найважливішим.

Серед перших країн світу, які запровадили солідарну пенсійну систему на рубежі XIX–XX ст., стали Німеччина, Англія, Франція та Швеція, згодом – Румунія. Слід зазначити, що на початку зародження системи соціального страхування проводилось страхування інвалідності, а не старості, оскільки через важкі умови праці та побуту більшість найманих працівників, які доживали до 65 років, фактично ставали непрацездатними [17, с. 289].

За Німеччиною відповідні закони були прийняті в інших країнах Європи: в Англії в 1911–1913 рр. було введено страхування у зв'язку з безробіттям та інвалідністю; у Франції у 1911 р. прийнято закон про страхування, у 1929 р. – закон про страхування через хворобу; у Швеції у 1913–1915 рр. було прийнято

закон про обов'язкове державне соціальне страхування через настання старості та інвалідності.

Саме ці три держави через особливості, закладені в основи соціального законодавства державного страхування, зрештою і стали основними осередками подальшого формування і розвитку трьох основних моделей соціальної політики – ліберальна (Англія), консервативна або корпоративна (Франція) і соціал-демократична (Швеція) [2, с. 112].

Стратегія формування ефективної системи соціального страхування в Європі позитивно впливала на впорядкування та розвиток політики соціального страхування на теренах України, у законодавчому полі Російської імперії. Використовуючи зарубіжний досвід, Російська імперія вже тоді мала національний досвід соціального страхування і йшла власним шляхом з огляду на територіальну та економічну специфіку власного суспільного устрою.

Індустріалізація, розвиток капіталізму в Російській імперії та реформи (селянська, земська, міська), що проводилися на рубежі XIX–XX ст., дали поштовх бурхливому розвитку економіки в зазначений період. У ці часи одним із найважливіших індустріальних районів Російської імперії стає Східна Україна. Донбас та Придніпров'я стають загальноросійським центром розвитку важкої промисловості. У лісостепових районах Правобережної та Лівобережної України великого розвитку набула цукрова промисловість. Загальна кількість фабрик та заводів в українських губерніях протягом 1860–90-х рр. збільшилась із двох до восьми тисяч. Відповідно такими ж темпами відбувалося й зростання чисельності промислових робітників. Наприкінці XIX ст. ця соціальна верства в Україні нараховувала близько 300 тис. людей.

Швидке зростання робітничого класу та його страйкова боротьба спричинили виникнення низки пов'язаних між собою проблем, які був змушений вирішувати уряд Російської імперії. Найважливішими були регулювання тривалості робочого дня, обмеження застосування дитячої та жіночої праці, порядок розв'язання спірних питань між промисловцями та найманими працівниками тощо. Серед цих проблем не на останньому місці стояло і соціальне страхування працівників [17, с. 289].

Початком розвитку соціального страхування в Російській імперії вважається закон «Про обов'язковий заклад допоміжного товариства на казенних гірничих заводах» (1861 р.). Відповідно до закону членами товариства могли бути працівники, внески яких обсягом 2–3% їхньої заробітної плати акумулювалися у страховій касі. Страховий фонд також формувався із внесків роботодавців в обсягах, пропорційних сумам, поповнюваним працівниками [9, с. 38].

Із кінця 80-х рр. XIX ст. соціальне страхування поширюється на Південну Україну – прогресивний у соціальному забезпеченні працівників регіон. На підприємствах Одеси розпочалося добровільне страхування працівників у приватних загальнострахових товариствах від ризиків здоров'я через нещасні випадки на виробництві. Для середніх підприємств така форма страхування була найприйнятнішою в економічному плані. Відшкодування втрат здоров'я внаслідок травм чи професійного захворювання, які часто трапляються, було вигідніше виплачувати через систему комерційного страхування, ніж витратити власні кошти. На малих і великих підприємствах приватне страхування не набуло помітного масштабу: на перших – через дефіцит фінансових ресурсів, оскільки загальний страховий фонд формувалася із внесків усіх працюючих, але фінансову компенсацію через втрату працездатності отримували лише частина, бо на крупних підприємствах через відсутність інструктажу з техніки безпеки була велика кількість постраждалих працівників; на других – навпаки, перевага надавалася компенсаційним виплатам за рахунок підприємства, оскільки таким чином роботодавці намагалися втримати нечисленний штат працюючих.

У зв'язку з економічною невідповідністю приватної форми страхування її функціональна роль перейшла до нових форм, організованих на основі власного добровільного взаємного страхування, а не на комерційній основі. Виникли контрольні структури страхової справи. Наприклад, активно впроваджувалася фабрична інспекція, законодавчо затверджена у 1882 р. У 1889 р. утворилося «Одеське товариство взаємного страхування фабрикантів і ремісників від нещасного випадку з їхніми робітниками і службовцями». Усі страхові надходження підприємці витрачали на потреби застрахованих. Приблизно 80% коштів спрямовувалося на страхові виплати. Решта зібраних страхових сум витрачалася на лікування й медичну експертизу щодо непрацездатності застрахованих від професійних ризиків [17, с. 290].

Одеська ініціатива згодом поширилася на промислові центри Херсонської губернії – Миколаїв, Херсон, Єлизаветград. За статистичними даними, протягом 1896 р. роботодавці отримали від застрахованих компаній 23,9% суми сплачених страхових внесків. Решта (76,1%) становила прибуток страхових компаній [16].

Організація некомерційних добровільних страхових товариств активізувала страховий процес. В Одесі кількість застрахованих збільшилася, у 3 рази збільшилися страхові премії, у 10 разів – суми страхових винагород потерпілим. Вони сприяли ефективному регулюванню соціально-трудових відносин між роботодавцями та найманими праців-

никами, оскільки відшкодування втрати здоров'я та вартості лікування надавалося страховому посередникові.

Історичний досвід страхування свідчить про появу інших форм добровільного некомерційного медичного страхування. Так, наприклад, у м. Миколаєві були створені громадські організації – кооперативне товариство «Трудова копійка» і товариство взаємної допомоги, що об'єднувало ремісників та робітників.

У XIX ст. склалася унікальна організація медичної допомоги, якої не було в інших європейських країнах, – земська, фабрично-заводська медицина, поява якої пов'язана із прийняттям 26 серпня 1866 р. тимчасового положення, згідно з яким власники фабрик і заводів зобов'язувалися організувати для своїх робітників лікарні (із розрахунку 1 ліжко на 100 осіб) у зв'язку із настанням епідемії холери; із проведеними реформами, формуванням ліберального суспільства, селянським, робітничим рухом, оскільки спираючись на марксизм та соціалістичну теорію експлуатації, велика частина суспільства дійшла висновку, що держава повинна використовувати свою владу для відновлення соціальної справедливості, адже індивідуальні свободи людини є базисом суспільного устрою та економічного ладу, а тому кожен мав право на медичне обслуговування.

На той час, наприклад, організація медичної допомоги мала і теоретичне обґрунтування доцільності створення національної системи охорони здоров'я, і його практичну реалізацію. Існували земська система з принципами безоплатної, загальнодоступної медичної допомоги, медико-санітарна статистика, фабрично-заводська і міська медицина, що змінювала застарілу структуру органів соціальної допомоги. Розраховувалися нормативи стаціонарної та амбулаторної допомоги за рахунок підприємств [17, с. 290]. Ідея створення організацій страхового типу пов'язана з існуючим земським лібералізмом, основою якого було утвердження прав і свобод людини та їх захист за допомогою гарантованих державою способів, зокрема введення інституту соціального страхування.

Спочатку медичні організації страхового типу організовувалися на добровільних і вибірково-обов'язкових (для обмеження категорій зайнятих) засадах, оскільки запровадження медичного страхування як частини системи соціального страхування стало невід'ємною вимогою політичного робітничого руху в Україні. Царський уряд після революційних подій 1905 р. змушений був почати розробку проекту закону про соціальне страхування й одночасно, не чекаючи прийняття цих законів, дозволив робітникам організувати лікарняні каси або ощадні каси забезпечення. З часом вони отримали статус публіч-

но-правових закладів обов'язкового соціального страхування й охоплювали такі соціальні ризики, як професійні, медичні та питання старості. Застрахованими мали бути промислові працівники, а потім і працівники інших галузей і сфер економіки. Зміст і форма соціального страхування визначалися двома основними функціональними органами місцевого значення: лікарняними касами і страховими товариствами [17, с. 291].

Створення лікарняних кас і страхових товариств було прогресивною ідеєю того часу, адже вони втілювали ідеї гуманізму, які все міцніше осідали в суспільній свідомості. Вони стали основними функціональними органами на місцях. Для створення лікарняних кас необхідно було залучити не менш як 200 працівників, тому невеликі підприємства об'єднувалися з метою організації спільних кас. Бюджет страхових кас формувався на паритетній основі: до 3% – від заробітної плати робітників, що становило третину всіх страхових внесків, решта дві третини – доплати роботодавців. У товариствах зі страхування від нещасних випадків внески цілковито склалися з відрахувань роботодавців [11, с. 40].

У науковій літературі є інша інформація щодо пропорції паритетних внесків, що, очевидно, свідчить про можливість їхньої територіальної диференціації. Таке становище можна пояснити тим, що на українських землях у складі Російської імперії діяли сотні страхових лікарняних кас і кілька товариств. Ради у справах страхування працівників об'єднували їх за округами (це поширювалося на кілька губерній). Залучення робітників до управління лікарняними касами сприяло їхній самоорганізації, вносило до політики соціального страхування нагальні практичні питання.

На початку ХХ ст. різновидами страхових кас були допоміжні каси робітників, що поступово перетворювалися на загальні ощадно-допоміжні каси, до яких вносили до 6% заробітної плати [11, с. 40].

Законодавчий акт «Тимчасові правила про пенсії робітникам казенних гірських заводів і рудників, що втратили працездатність на заводських і рудничних роботах» від 15 травня 1901 р. став початком наступного етапу розвитку соціального страхування на території України [17, с. 291].

2 червня 1903 р. було прийнято закон «Про відповідальність підприємців за нещасні випадки з працівниками», за яким встановлювалася винагорода для робітників і службовців, що потерпіли від нещасних випадків на виробництві. Цей закон започаткував страхування працівників на випадок травм і захворювань. Ранні форми соціального страхування часто розвивалися з ініціативи роботодавців, які прагнули уникнути відповідальності в разі судового розгляду справи після нещасного випадку, поранен-

ня чи смерті людей на робочому місці. За цим законом роботодавці фактично не несли відповідальності за нещасні випадки, які відбувалися на підприємстві. На відміну від засад європейського законодавства цей документ передбачав не обов'язкові державні виплати, а відповідальність роботодавця. Проте цей вид компенсації законодавчо був закріплений як пенсія і носив разовий характер. Саме тому вважається, що цей закон був лише нікчемною поступкою робочому класу і не відповідав дійсним інтересам робітників [20, с. 10].

Револьюційний рух 1904–1905 рр. також супроводжувався вимогами його учасників щодо введення в державі соціального страхування. Серед усіх виступів слід особливо відмітити страйк бакинських робітників у грудні 1904 р., адже він закінчився перемогою, яка мала принципове значення. У результаті цього страйку нафтопромисловці вимушені були підписати перший у Росії колективний договір, за яким зобов'язувалися за свій рахунок забезпечувати робітників під час хвороби [20, с. 11].

У 1904 р. нарешті заговорили про необхідність розробки «страхових законів», проекти яких були внесені до Державної думи лише 23 червня 1912 р. після довгих перемовин, III Державною думою був прийнятий пакет соціально спрямованих законів імперії, які започаткували нову форму соціального захисту – державне страхування та надали подальшого розвитку системі лікарняних кас на українських землях. До пакета законів входили такі нормативні акти: «Про затвердження присутності у справах страхування робітників», «Про затвердження Ради у справах страхування робітників», «Про забезпечення робітників на випадок захворювання», «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві» [12, с. 23]. Але зовсім не йшлося про забезпечення інвалідів, безробітних, людей похилого віку, сімей робітників, які померли [20, с. 11].

За цими законами страхуванню підлягало лише близько однієї шостої частини робітників. Закони не поширювалися на працівників залізних доріг, морського транспорту, торгових робітників, на будівельників, робочих дрібних підприємств, казенних заводів і т. д. Робітники, які підлягали страхуванню, повинні були робити страхові внески у розмірі 3% свого заробітку, а роботодавці – лише дві третини того, що вносили робітники. Основний тягар страхових витрат покладався на плечі самих працівників.

Але в той же час це була найбільш виважена та економічно вдала система соціального захисту, що була законодавчо закріплена на теренах тодішньої історичної Європи. Проте невчасність прийняття цих законів на той час була не в змозі зупинити зміни, однією з основних причин яких було соціальне незадоволення та незабезпечення.

Для проведення страхування на випадок хвороби закон передбачав організацію лікарняних кас. Лікарняні каси відкривалися повсюдно, незважаючи на те, що правління та капіталісти намагались затримати їх відкриття. До осені 1913 р. працювала майже половина кас із 3408, запланованих до відкриття, а напередодні війни лікарняні каси об'єднали вже до 1,5 млн робітників [20, с. 16].

До складу правління власники підприємств мали право назначати конкретно визначену кількість осіб, а головою правління повинен був бути фабрикант чи його представник. Підприємець мав право не виконувати постанов правління каси. Таким чином, каси відразу ж потрапили під повний вплив фабрикантів і заводчиків. Участь робочих у правлінні кас, у страхових радах зводилася до мінімуму.

Виплати у зв'язку з хворобою були мізерними, оскільки зазвичай вони складали менше половини заробітку та ще й до того ж супроводжувалися різними обмеженнями: виплачувалися лише з 4-го дня хвороби, видавалися лише у певні строки, заробіток при обчисленні виплат враховувався тільки в межах визначеного мінімуму і т. д. [20, с. 11].

Також потрібно сказати, що в цей період системою соціального страхування ще не було охоплено інші види страхових ризиків. Крім того, страхування від нещасних випадків та на випадок хвороби ще не поширювалось на численні галузі економіки. Разом з тим прогресивним моментом прийнятих законодавчих актів було те, що вони замінили індивідуальну відповідальність підприємця за заподіяну шкоду, тобто цивільно-правову форму відповідальності, на принцип страхування.

Жовтнева революція спочатку нічого не змінила у страховій справі, але згодом поставила питання про впровадження абсолютно нових економічних умов, не могла не зачепити інституту соціального страхування. Панувало дві думки щодо подальшої долі соціального страхування: більш радикальна, яка наполягала на повному скасуванні страхування через його непотрібність при соціалістичному устрої, та інша, – яка пропонувала ввести державну страхову монополію [19, с. 21].

Остання думка отримала підтримку, і в грудні 1918 р. декретом була оголошена державна страхова монополія за всіма видами страхування, яка допускала виняток лише для кооперації. Ця радикальна реформа була цілком послідовною та повністю погодженою із радянською точкою зору на роль держави в побудові економічного життя країни [19, с. 21].

Після Великої жовтневої соціалістичної революції розпочинається етап радянської системи соціального захисту. Після 1917 р. соціальне страхування в Україні розвивалось в єдиному руслі всіх республік

Радянського Союзу. У перші роки після революції в умовах громадянської війни йшли пошуки більш ефективних форм соціального захисту трудівників. Ураховавши помилки своїх попередників, нова влада відразу розпочала активне законодавче впровадження соціальних змін.

Нова ера в соціальному страхуванні розпочалася з 14 листопада 1917 р., тобто через 5 днів після Жовтневої революції, опублікуванням Раднаркомом «Урядового повідомлення про соціальне страхування». У цьому офіційному акті Радянське Правління повідомляло про намір негайно приступити до реалізації тих вимог і планів у галузі соціального страхування, які у свій час були сформульовані в Ленінській робочій страховій програмі. В урядовому повідомленні говорилося: «Пролетаріат Росії поставив на своєму знамені повне соціальне страхування найманих працівників, а також міської та сільської бідноти. Царське правління поміщиків і капіталістів не виконало страхових вимог працюючих. Правління негайно приступає до видання декретів про повне соціальне страхування на основі робочих страхових лозунгів...» [21, с. 18].

Таким чином, можна зробити висновок, що починаючи з другої половини ХІХ та до початку ХХ ст. інститут соціального страхування пройшов складний шлях від створення самої ідеї до імплементації в побутове життя та створення державою правової основи.

Установлення капіталістичного способу виробництва, бурхливий розвиток промисловості як у Європі, так і на українських землях у складі Російської імперії дали поштовх до створення інституту соціального страхування. Індустріалізація стала тим визначальним фактором, який розглядає здатність людини до праці як єдине джерело її існування. Заробітна плата стає єдиною формою доходу. «Забезпечення лише через працю, у праці та завдяки праці» [16] – такий підхід до розуміння спричинив виникнення об'єктивних ризиків соціального становища людини. Серед таких є економічні та професійні ризики, які за своєю суттю є соціальними, оскільки у випадку втрати працездатності (старості, хвороби, нещасного випадку) або втрати зайнятості людина була нездатною підтримувати своє матеріальне становище за допомогою особистих заощаджень.

У ХХ ст. законодавче закріплення основних принципів соціального страхування сягнуло нових висот – на зміну застарілим соціально спрямованим нормативним актам приходять цілі Кодекси та нові закони, де питання соціального забезпечення розкривається більш детально та скрупульозно. Це такі документи, як Кодекс соціального забезпечення

1956 р. (Франція), Кодекс соціального страхування 2000 р. (Франція), Соціальний кодекс 1989 р., зміни внесені законом від 16 грудня 1997 р. (Німеччина), Кодекс обов'язкового соціального страхування 1999 р. (Болгарія), Федеральний закон про страхування та у разі втрати годувальника від 20 грудня 1946 р. (Швейцарія), закон «Про систему соціального страхування» від 13 жовтня 1998 р. (Польща), закон «Про пенсійне страхування» 1995 р. (Чехія), Акт про соціальний захист 1975 р. (Угорщина) тощо [21].

Окреслена соціальними вимогами суспільства, історично стала у своєму розвитку, скріплена законодавчо оформленими обов'язками держави система соціального страхування не лише виступає непохитною основою соціальної політики Європи, а й слугує твердою запорукою економічного та політичного процвітання європейських держав [21].

Чинником, що обмежував поширення основоположних засад інституту соціального страхування на українських землях у складі Російської імперії, була незрілість громадянських принципів тогочасного суспільства.

Соціальне страхування є специфічним інститутом соціального захисту і водночас сферою економічної системи держави, де відбувається перерозподіл виробленого валового продукту за допомогою формування фондів соціального страхування з метою захисту інтересів економічно активного населення від негативної дії соціальних страхових випадків.

Соціальна політика держави як складова частина соціально-ринкової економіки є сукупністю перетворювальних дій з метою соціального та економічного захисту громадян.

Соціальне страхування доцільно вважати інвестицією в людський капітал, значущість якого для економічного зростання і добробуту визначається державою. Саме людський і соціальний капітали забезпечують нині темпи економічного зростання, і саме ті країни, політика яких спрямована на забезпечення розвитку людського потенціалу, досягають вагомих успіхів [5, с. 5].

Підсумовуючи аналіз розвитку соціального страхування в Європі та на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., можна зазначити, що вже в цей період було сформовано головні ознаки сучасної системи загальнообов'язкового державного страхування, а саме:

- забезпечення надавалось на основі правових норм, що робило систему державного соціального страхування гарантованою;

- за допомогою норм права закріплювалися єдині умови й розміри забезпечення, що не залежали від специфіки галузі промисловості, в якій працювали застраховані особи;

- кожна особа, що відповідає умовам, зазначеним у законах із соціального страхування, підлягала соціальному страхуванню в обов'язковому порядку;

- внески на страхування робили не тільки самі наймані працівники, але й роботодавці на паритетній основі;

- існувала відповідальність за управління системою соціального страхування як роботодавцями, так і найманими працівниками [1].

Дослідження еволюції соціального страхування в Україні показало непослідовну зміну підходів до його організації, яка здійснювалася як на страхових засадах, так і на засадах соціального забезпечення. Досвід розвитку суспільних відносин доводить, що соціальне страхування – явище об'єктивне і необхідне. Об'єктивність соціального страхування обумовлена ризиковим характером ринкової економіки та необхідністю у цьому зв'язку створення фінансових гарантій для забезпечення осіб, які з певних причин не можуть брати участі в процесі матеріального виробництва й отримувати плату за свою працю. Щодо тенденцій історичного розвитку світових систем соціального страхування, то необхідно вказати на їх спадкоємний і навіть циклічний характер: від взаємодопомоги до взаємного страхування, потім до державного страхування на принципах трипартизму, а згодом – роздержавлення та надання переважної ролі приватному соціальному страхуванню [5, с. 5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Боков О. В. Особливості становлення та розвитку соціального страхування в Європі у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Боков // Теорія та практика держ. упр. – 2008. – № 3 (22). – С. 1–7.
2. Вітте Л. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Л. Вітте. – К. : Заповіт, 2006. – 240 с.
3. Вигдорчик Н. А. Библиография по социальному страхованию и обеспечению на русском языке / Н. А. Вигдорчик. – М. : НКССО, 1922. – 25 с.
4. Вигдорчик Н. А. Социальное страхование. Систематическое изложение истории, организации и практики всех форм социального страхования / Н. А. Вигдорчик. – СПб. : Практ. медицина, 1912. – 295 с.
5. Вольська А. О. Соціальне страхування в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 08.00.08 / А. О. Вольська. – К., 2001.

6. Грищинський А. О. Ленінська програма соціального страхування в дії / А. О. Грищинський. – К. : Держполітвидав, 1967. – 47 с.; Грищинський А. О. Соціальне страхування в Радянському Союзі / А. О. Грищинський. – К. : Держполітвидав, 1965. – 23 с.
7. Забелин Л. Теоретические основы социального страхования / Л. Забелин. – М. : Вопр. труда, 1926. – 223 с.
8. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
9. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. – М. : БЕК, 2001. – 560 с.
10. История Украинской ССР : в 10 т. Т. 7 : Украинская ССР в период построения и укрепления социалистического общества (1921–1941) / под ред. С. В. Кульчицкого. – Киев : Наук. думка, 1984. – 719 с.
11. Єрмілов В. С. Історичні паралелі медичного страхування минулого та сьогодення нашої країни / В. С. Єрмілов // Охорона здоров'я. – 2001. – №2. – С. 15–19.
12. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права / П. Д. Пилипенко. – Львів, 1999. – 192 с.
13. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/>.
14. Мельничук О. Соціальне страхування 1920–1930-х рр. в радянській історіографії [Електронний ресурс] / О. Мельничук. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/>.
15. Морозов А. В. Дискусии о социальном страховании [Електронний ресурс] / А. В. Морозов. – Режим доступу: <http://do.teleclinica.ru/207165/>.
16. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціал. захист. – 2003. – №2–3.
17. Боков О. В. Особливості становлення та розвитку соціального страхування в Європі у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Боков // Теорія та практика держ. упр. – 2008. – Вип. 3. – С. 287–293.
18. Попов В. Д. Социальная политика Советского государства и право / В. Д. Попов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 342 с.
19. Потоцкий В. М. Краткий популярный курс страхования / В. М. Потоцкий. – М. : Изд-во Глав. Правл. Гос. Страхования, 1925. – 232 с.
20. Родионова Е. И. История социального страхования в СССР / Е. И. Родионова. – М., 1966. – Вып. 1. – 34 с.
21. Сімкіна О. В. Основні засади та історичні етапи становлення й розвитку соціального забезпечення (на прикладах країн Європи та України) [Електронний ресурс] / О. В. Сімкіна. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/3/22.pdf>.
22. Сидорина Т. Ю. Два века социальной политики : учеб. пособие / Т. Ю. Сидорина. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2005. – 442 с.
23. Теттенборн З. Советское социальное страхование / З. Теттенборн. – Изд. 3-е. – М. : Вопр. труда, 1929. – 139 с.
24. Чекий А. Социальное страхование. (Введение в теорию) / А. Чекий, В. Яроцкий. – М. : Изд-во ЦСПС, 1924. – 27 с.

REFERENCES

1. Bokov O. V. (2008) Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku sotsialnoho strakhuvannia v Yevropi u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. [Peculiarities of formation and development of social security in Europe in the second half of XIX – early XX century] *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. – *Theory and practice of public administration*, 3 (22), 1–7 [In Russian]
2. Vitte L. (2006) *Yevropeiska sotsialna model i sotsialna zghurtovanist: yaku rol vidihraie YeS? [European social model and social cohesion: the role played by the EU?]* K. Zapovit, [In Ukrainian]
3. Vigdorichik N. A. (1922) *Bibliografiya po sotsialnomu strakhovaniyu i obespecheniyu na russkom yazyke [Bibliography on social insurance and welfare in Russian]* M.: NKSO. [In Russian]
4. Vigdorichik N. A. (1912) *Sotsialnoye strakhovaniye. Sistematicheskoye izlozheniye istorii. organizatsii i praktiki vsekh form sotsialnogo strakhovaniya Social Insurance. A systematic presentation of the history, organization and practice of all forms of social insurance*. SPb. : Prakticheskaya meditsina. [In Russian]
5. Volska A. O. (2001) Sotsialne strakhuvannia v umovakh transformatsiinoi ekonomiky [Social insurance in terms of transformation of the economy] *Extended abstract of candidate's thesis*. K. [In Ukrainian]
6. Hryshchynskyi A. O. (1967) *Leninska prohrama sotsialnoho strakhuvannia v dii [Lenin's social insurance program in action]* K.: Derzhpolityvyddav; Hryshchynskyi A. O. (1965) *Sotsialne strakhuvannia v Radianskomu Soiuzi. [Social insurance in the Soviet Union]* K.: Derzhpolityvyddav [In Ukrainian]
7. Zabelin L. (1926) *Teoreticheskiye osnovy sotsialnogo strakhovaniya [Theoretical foundations of social insurance]* M.: Voprosy truda. [In Russian]
8. Avramenko L. V., Petryshyn O. V., Tsvik M. V. et al. (2009) *Zahalna teoriia derzhavy i prava: [Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv]* (Tsvik M. V., Petryshyn.O. V. Eds.). Kharkiv: Pravo, [In Ukrainian]

9. Zakharov M. L., Tuchkova E. G. (2001) *Pravo sotsialnogo obespecheniya Rossii [Social Security Law Russia]* М. : БЕК. [In Russian]
10. (Kulchitskogo S. V. Eds.) (1984) *Istoriya Ukrainskoy SSR. [The history of the Ukrainian SSR.]* (Vols.1-10; Vol.7) К.: Naukova dumka.
11. Yermilov V. S. (2001) Istorychni paraleli medychnoho strakhuvannya mynuloho ta sohodennia nashoi krainy [Historical parallels Health Insurance past and present of our country] *Okhorona zdorovia. – Health, 2*. [In Russian]
12. Pylypenko P. D. (1999) *Problemy teorii trudovoho prava [Theory of labor law]*. Lviv [In Ukrainian]
13. Konstyutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (n.d.) *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/>. [In Russian]
14. Melnychuk O. Sotsialne strakhuvannya 1920–1930-kh rr. v radianskii istoriohrafii [Social Security 1920–1930. In Soviet historiography] *dspace.nbuv.gov.ua* Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/>. [In Ukrainian]
15. Morozov A. V. Diskussii o sotsialnom strakhovanii [Discussions on social insurance] (n.d.). *do.teleclinica.ru* Retrieved from : <http://do.teleclinica.ru/207165/> [In Russian]
16. Nadtochii B. (2003) Sotsialne strakhuvannya u konteksti istorii [Social Security in the context of history] *Sotsialnyi zakhyst. – Social Protection, 2–3*. [In Russian]
17. Bokov O. V. (2008) Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku sotsialnogo strakhuvannya v Yevropi u druii polovyni KhIKh – na pochatku KhKh st [Features of formation and development of social security in Europe in the late nineteenth – early twentieth century] *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. – Theory and practice of public administration, 3, 287–293*. [In Ukrainian]
18. Popov V. D. (1979) *Sotsialnaya politika Sovetskogo gosudarstva i parvo [Social policy of the Soviet state and the right]*. М.: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta. [In Russian]
19. Pototskiy V. M. (1925) *Kratkiy populyarnyy kurs strakhovaniya [Brief popular insurance rate]* М.: Izd. Glavnogo Pravleniya Gosudarstvennogo Strakhovaniya. [In Russian]
20. Rodionova E. I. (1966) *Istoriya sotsialnogo strakhovaniya v SSSR [History of social insurance in the USSR]* Moskva. [In Russian]
21. Simkina O. V. Osnovni zasady ta istorychni etapy stanovlennia y rozvytku sotsialnogo zabezpechennia (na prykladakh krain Yevropy ta Ukrainy) [Basic principles and stages of historical development and social welfare (the examples of European countries and Ukraine)] *kbuapa.kharkov.ua* Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/3/22.pdf> [In Ukrainian]
22. Sidorina T. Yu. (2005) *Dva veka sotsialnoy politiki [Two centuries of social policy]*. М.: Rossiysk. gos. guma-nit. un-t. [In Russian]
23. Tettenborn Z. (1929) *Sovetskoye sotsialnoye strakhovaniye [The Soviet social insurance]* (3rd ed.) М.: Voprosy truda. [In Russian]
24. Chekiy A., Yarotskiy V. (1924) *Sotsialnoye strakhovaniye. (Vvedeniye v teoriyu). [Social insurance. (Introduction to the theory)]* М.: Izd. TsSPS. [In Russian]

Ю. М. ПОХОДЗИЛО

кандидат юридических наук, доцент кафедры истории государства и права Украины и зарубежных стран Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0003-4797-2344;

Ю. В. КЛИМКО

студентка 3 курса 3 группы Следственно-криминалистического института
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье проанализированы вопросы становления социального страхования в Европе и на украинских землях в составе Российской империи в конце XIX – начале XX в. Автором осуществлена периодизация развития института социального страхования на территории современной Украины и определен зарубежный опыт развития этого института. Прослежены главные признаки современной системы общеобязательного государственного страхования и установлены основные причины ее появления.

Ключевые слова: социальное страхование, социальное обеспечение, социальное законодательство государственного страхования, страховые общества.

Y. M. POKHODZILO

Candidate of legal Sciences, Associate Professor at the Department of history of state and law of Ukraine and foreign countries of Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID 0000-0003-4797-2344;

Yu. V. KLIMKO

3rd year student 3 groups of the Investigation and Criminalistics Institute
of Yaroslav Mudryi National Law University

GENERAL DEVELOPMENT TRENDS OF INSTITUTE OF SOCIAL INSURANCE IN UKRAINE IN THE EARLY XX CENTURY: HISTORIC-LEGAL ASPECT

Problem setting. The effective functioning of civil society institutions gives the ability to put people at the centre of public and political life, to consider her dignity, rights and freedoms as the highest social value. In turn, the government only under these conditions can actually be responsible before society and the individual for its activity. One of these institutions for the implementation of socio-economic policy of the state directed on protection of the population against social risks is the social security Institute.

The purpose of this article is the analysis of the social security Institute, as well as attempt to identify the main stages of its evolution on the territory of modern Ukraine.

Analysis of recent research. Such domestic and foreign scientists as A. V. Bokov, N. A. Vygdorchyk, see A. A. Hriscan-ski, M. L. Zakharov, A. V. Morozov, P. D. Pilipenko, V. D. Popov et al. have devoted their works to the study of the social security Institute.

The main body. Historical experience demonstrates the creation at the national level: different legal models of social security, which differed significantly among themselves. In particular, one such institution is social security.

Scientific research Institute of social insurance in Ukraine has passed several stages. The early work was the late XIX – the early years of the twentieth century.. In the 20-ies of XX century, more attention begins to be paid to the theoretical foundations of social insurance. In 1940-50-ies of the XX century made the first attempts of scientific understanding of the social insurance institution as a form of social protection of the population. In the 60-ies – 80-ies of the XX century appear works on the activities of the social insurance bodies in Ukraine in this period; a striking example is ten-volume edition of «History of Ukrainian SSR».

The author also carried out a periodization of the development of the Institute of social insurance, which includes taking into account foreign experience and its influence on the development of the national Institute.

The study of the social insurance evolution in Ukraine showed inconsistent change of approaches to its organization, which took place on insurance principles, and the principles of social security. Experience in the development of public relations reveals that social security is an objective and necessary phenomenon. The objectivity of social insurance due to the risky nature of the market economy and the need to establish financial guarantees to ensure that persons who for certain reasons are unable to participate in the process of material production and to get paid for their work.

Key words: social insurance, social security, social legislation of the state insurance, insurance companies.